

SURDOPEDAGOG FAOLIYATIDA METODIK VA AMALIY KOMPETENSIYALARNI INTEGRATSIYASINING IJOBIY SAMARASI

X.I.Malikova

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti

“Ta’lim menejmenti” kafedrası dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21426116>

Annotatsiya: Maxsus ta’limdagi diversifikatsiya jarayonlari surdopedagog professional faoliyatining shart-sharoitlarini o’zgartirmoqda, bu esa, o’z navbatida, yangi kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishni, eshitishda nuqsoni bo’lgan ta’lim oluvchilar bilan ishlovchi mutaxassislarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini takomillashtirishni talab etadi. Mazkur maqolada surdopedagog faoliyatda metodik va amaliy kompetensiyalarni integratsiyasining ijobiy samarasi tahlili yoritiladi.

Tayanch so’zlar: Surdopedagog, metodik kompetensiyalar, amaliy kompetensiyalar, integratsiyasi, karlik, "tibbiy" modeldan "ijtimoiy" model, "ijtimoiy" model, reproduktiv bilim

Abstract: Diversification processes in special education are changing the conditions for the professional activity of a deaf-mute teacher, which, in turn, requires the formation of new professional competencies, improving the system of training, retraining and advanced training of specialists working with students with hearing impairments. This article analyzes the positive effect of integrating methodological and practical competencies in the activities of a deaf-mute teacher.

Keywords: deaf-mute teacher, methodological competencies, practical competencies, integration, deafness, from the "medical" model to the "social" model, "social" model, reproductive knowledge

Eshitish qobiliyatining pasayishi jiddiy tibbiy va ijtimoiy muammo hisoblanadi. Karlik yoki zaif eshituvchilik tashxisi butun dunyo bo’ylab keng tarqalgan bo’lib, aholining barcha yosh guruhlarini qamrab olyapti. Jahon sog’liqni saqlash tashkiloti statistikasiga ko’ra, dunyo aholisining 5% dan ortig’i yoki 430 million kishi (432 million kattalar va 34 million bolalar) nogironlikka olib keluvchi eshitish qobiliyatini yo’qotish muammosini hal qilish uchun reabilitatsiyaga muhtoj. Jahon sog’liqni saqlash tashkiloti taxminlariga ko’ra, 2050 yilga borib 700 milliondan ortiq kishi yoki har o’ninchi odam nogironlikka olib keluvchi eshitish qobiliyatini yo’qotishdan aziyat chekadi [1]. Ushbu taxmin kelgusida ham O’zbekiston respublikasida ham eshitish bo’yicha nogironlar sonining mutlaq va nisbiy ko’rsatkichlarda kamaymasligidan dalolat beradi hamda mazkur tibbiy muammoning ko’lami va uning ijtimoiy ahamiyatini ko’rsatadi. Mazkur muammoning dolzarbligi munosabati bilan Jahon sog’liqni saqlash tashkiloti butun dunyoda eshitish qobiliyati pasayishining barvaqt diagnostikasi, davolanishi va profilaktikasiga qaratilgan maxsus dasturni (Prevention of Blindness and Deafness (PBD) Program — Karlikning oldini olish dasturi) ta’ sis etdi. Eshitish zaifligining turli shakllarini dori vositalari bilan davolash samaradorligining yetarli emasligi va eshitish qobiliyatini yo’qotgan shaxslarning ijtimoiy moslashuvini ta’minlashning yangi metodlarini ishlab chiqishni taqozo etmoqda [1]. Reabilitatsiya muammosining dolzarbligi eshitish zaifligining kasallik sifatidagi ijtimoiy ahamiyati, shuningdek, eshitishda nuqsoni bo’lgan shaxslarni eshituvchilar jamiyatiga integratsiya qilish imkoniyati bilan bog’liqdir. Shu munosabat bilan, eshitishda nuqsoni bo’lgan shaxslarni reabilitatsiya qilish samaradorligini oshirishga qaratilgan tadbirlar majmuini rivojlantirish istiqbollari nafaqat tibbiy va texnik

tarkibiy qismlarni, balki pedagogik hamrohlikni ham o'z ichiga olishi shart. Surdopedagogika har doim korreksion pedagogikaning eng jadal rivojlanib borayotgan tarmoqlaridan biri bo'lib kelgan. Surdopedagogika sohasining eshitishda nuqsoni bo'lgan shaxslarni reabilitatsiya qilishning tibbiy va texnik kabi turdosh sohalari bilan chambarchas bog'liqligi bilan belgilanadi. Maxsus ta'lim siyosatidagi, shuningdek, imkoniyati cheklangan bolalar ta'limi tizimidagi o'zgarishlar surdopedagogikaning takomillashishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ta'limdagi diversifikatsiya jarayonlari surdopedagog professional faoliyatining shart-sharoitlarini o'zgartirmoqda, bu esa, o'z navbatida, yangi kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishni, eshitishda nuqsoni bo'lgan ta'lim oluvchilar bilan ishlovchi mutaxassislarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini takomillashtirishni talab etadi [9]. Zamonaviy sharoitda surdopedagoglarni tayyorlash mazmunini yangilashga xizmat qiluvchi omillarni umumlashtirgan holda tavsiflab, quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin: eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar ta'limining yangi paradigmasi — "tibbiy" modeldan "ijtimoiy" modelga o'tish, rivojlanishdagi mavjud nuqsonlarni korreksiya qilishga yo'naltirilganlikdan ularning shaxsiy salohiyati va funksional ko'nikmalarini rivojlantirish vazifalariga o'tish; inklyuziya tamoyilini amalga oshirishga o'tish, bu esa imkoniyati cheklangan bolalar ta'limi tizimining keng variativligini hamda, o'z navbatida, o'qitish, tarbiyalash va korreksion-rivojlantiruvchi ishlar modellarining rang-barangligini belgilaydi; eshitishda nuqsoni bor zamonaviy bolalar tarkibining sifat jihatidan o'zgarishi, ilk diagnostika va yuqori texnologiyali eshitishni protezlash (eshitish apparatlari va implantlar o'rnatish)ning joriy etilishi, bolalarga barvaqt kompleks yordam ko'rsatish tizimi tufayli ularning rivojlanish samaradorligini oshirish imkoniyati paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'lgan [2]. Bugungi kunda dunyoning ko'plab mamlakatlarida ta'lim tizimlarining rivojlanishi turli darajalarda namoyon bo'layotgan faol diversifikatsiya jarayonlari bilan tavsiflanmoqda. Eshitishda nuqsoni bo'lgan ta'lim oluvchilar ta'limining paradigmal asoslari o'zgarishi munosabati bilan ushbu tizimning tubdan o'zgarishi rivojlanishning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib xizmat qilmoqda. Bunda asosiy e'tibor eshitishda nuqsoni bo'lgan oluvchilarning nafaqat va shunchalik akademik bilimlarni, balki ularning shaxsiy salohiyatini rivojlantirish, mustaqil hayot kechirishi va samarali ijtimoiy integratsiyasini ta'minlaydigan hayotiy kompetensiyalarni egallashini kafolatlovchi ta'lim sharoitlarini yaratishga qaratilmoqda [3]. Qayd etilgan o'zgarishlar surdopedagogning kasbiy faoliyati oldiga ta'lim amaliyotida tubdan yangi yondashuvlarni anglab yetish va joriy etish bilan bog'liq yangi vazifalarni qo'yimoqda: an'anaviy tarzda qabul qilingan "eshitish qobiliyatini yo'qotish darajasi" mezoni o'rnini "maxsus ta'lim ehtiyojlari" tushunchasi egallamoqda. Shunday qilib, surdopedagogning diagnostika faoliyati mazmun-mohiyatining transformatsiyasi zamonaviy bosqichning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Surdopedagogik diagnostikaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat bo'lmoqda:

- eshitishda nuqsoni bo'lgan ta'lim oluvchilarda ta'lim jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni aniqlash hamda ularga kasbiy tavsif berish va ularning paydo bo'lishi mumkin bo'lgan sabablarini taxmin qilish;
- Eshitishda nuqsoni bo'lgan ta'lim oluvchilarning individual maxsus ta'lim ehtiyojlarini tavsiflash;
- ushbu toifadagi bolalar uchun maxsus ta'lim sharoitlarini modellashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Surdopedagog eshitishda nuqsoni bo'lgan bolaning hayot faoliyatining u yoki bu sohasida yuzaga keladigan qiyinchiliklarining tashqi ko'rinishlari turlicha sabablar bilan bog'liq bo'lishi mumkinligini hisobga olish muhimdir. Bu esa ushbu muammolarni bartaraf etish uchun adekvat vositalarni aniqlashni taqozo etadi. Masalan, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolaning bog'lanishli nutqni tushunishdagi qiyinchiliklar nutq birliklarini eshitish orqali yetarlicha aniq differentsiatsiya qila olmaslik farqlamaslik, til vositalarini o'zlashtirish darajasining pastligi, operativ xotira hajmining cheklanganligi, nutqni qayta ishlash tezligining kechikishi va boshqa omillar sababli yuzaga kelishi mumkin. Ayrim holatlarda bunday qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun eshitishda nuqsoni bo'lgan ta'lim oluvchiga adekvat akustik sharoitlarni ta'minlash tavsiya etilsa, boshqa holatlarda — tilning leksik-grammatik vositalarini kengaytirish, uchinchi holatlarda esa — bolaga nutq taqdim etish sur'atini tempini nazorat qilish talab etiladi. Inklyuzivlik tamoyilining ta'lim siyosatidagi asosiy omillardan biri sifatida e'tirof etilishi umumiy va maxsus ta'lim o'rtasidagi chegaralarning bartaraf etish, institutsional xilma-xillikka, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar ta'lim yo'nalishlarining va ta'lim olish sharoitlarining keng qamrovli variantlilikiga olib kelmoqda. [5]. Bu surdopedagoglarni tayyorlashdagi yana bir yo'nalishni — kasbiy faoliyatni turlicha va o'zgaruvchan ta'lim sharoitlarida (har xil turdagi ta'lim muassasalarida, turli ta'lim dasturlari va differentsiallashtirishga tabaqalashtirilgan uslubiy vositalardan, jumladan, adaptiv didaktika resurslaridan foydalangan holda) amalga oshirish zaruratini belgilab beradi.

Hozirgi sharoitda surdopedagog tayyorlashda reproduktiv (tayyor loyihalarni takrorlash) tarzda o'zlashtiriladigan, umumlashtirilgan va didaktik ishlov berilgan kasbiy tajribagagina suyanish yetarli emas. Hozirgi sharoitda faqatgina umumlashtirilgan va didaktik ishlov berilgan professional tajribaga (reproduktiv tarzda o'zlashtiriladigan) tayanish yetarli emas. Bo'lajak mutaxassisning an'anaviy kasbiy faoliyat usullarini muayyan vaziyatni hisobga olgan holda chuqur tahlil qilish va o'zgartirish, keyinchalik esa uning samaradorligini baholash bilan bog'liq bo'lgan tahliliy, prognozlashtirish va loyihalash ko'nikmalariga qo'yiladigan talablar sezilarli darajada ortib bormoqda. Surdopedagogning kasbiy kompetensiyalari turli darajadagi ta'lim, tarbiya va korreksion-rivojlantiruvchi ishlarni ishlab chiqish, didaktik jihatdan ta'minlash va amalga oshirishga tayyorlik qobiliyati; individual yo'naltirilgan muhitli ta'lim komplekslarini modellashtirish mahorati; ta'lim jarayonining barcha sub'ektlari bilan o'zaro hamkorlik qilish jarayonida maslahat berish funksiyasini bajarish qobiliyatini qamrab oladi.

Reabilitatsiyaning ushbu sohalarida oxirgi o'n yilliklar katta yutuqlar bilan xarakterlanadi. Bunda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning rivojlanish salohiyatini oshirishda eshitish buzilishlarini erta aniqlash imkonini beruvchi ob'ektiv vositalarning paydo bo'lishi; eshitish protezlanishining (eshitish apparatlari va koxlear implantlarning) yuqori samarali vositalarini ishlab chiqilishi «harakatlantiruvchi kuch» xizmat qildi: Natijada, ilgari eshitishning chastota va dinamik diapazonlari juda cheklangan va buning oqibatida reabilitatsiya salohiyati past bo'lgan bolalarning funksional eshitish-nutqiy holatini o'zgartirish imkoniyati tug'ildi. Biroq, imkoniyatning paydo bo'lishi u albatta amalga oshadi degani emas. Tibbiy-texnik vositalar insonning jismoniy eshitishini yaxshilanishini ta'minlaydi, lekin uning turli murakkablikdagi nutq birliklarini mazmunan anglash, nutq ustida ishlash (so'zlash) va muloqotni amalga oshirish bilan bog'liq funksional ko'nikmalarini o'z-o'zidan (avtomatik tarzda) o'zgartirib qo'ymaydi. Shu munosabat bilan, surdopedagog uchun

navbatdagi kasbiy yo'nalish — eshitish qobiliyatini tiklashning turli vositalaridan foydalanadigan bolalarning eshitish-nutq va umumiy rivojlanishiga bo'lgan pedagogik yondashuvlardagi farqlarni ajrata bilishdir. Surdopedagogning eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion-rivojlantiruvchi ishlarning ustuvor yo'nalishlarinig bir bolaning individual rivojlanish tarixini hisobga olgan holda aniqlay olish mahoratidir. Ushbu kompetensiyani egallash faqat lingvistika, psixolingvistika, fiziologiya, audiologiya, tibbiyot, pedagogika va psixologiya sohalaridagi fanlararo bilimlar sintezi hamda ularni aniq bir bola bilan amaliy faoliyatda to'g'ri qo'llay bilish asosidagina mumkin bo'ladi. Yuqorida sanab o'tilgan barcha omillarni hisobga olgan holda, ularning rivojlanishidagi farqlar diapazonining haddan tashqari kengayib ketganligi (kritik darajada past ko'rsatkichlardan tortib, me'yoriy ko'rsatkichlarga yaqin bo'lgan holatlargacha) muhim ahamiyatga ega. Bu jihatdan surdopedagogning bolaning ayni paytdagi imkoniyatlari va rivojlanish salohiyatiga mos keladigan tabaqalashtirilgan vositalar, metodlar va usullarni ko'p qirrali izlash, tahlil qilish va o'zgartirishga tayyorligi, shuningdek, o'z kasbiy faoliyati natijalari uchun mas'uliyatni his qilishi alohida urg'ulanadi. Surdopedagog faoliyatda metodik va amaliy kompetensiyalarni integratsiyasining ijobiy samarasi surdopedagog kasbiy kompetensiyalari doirasining sezilarli darajada kengayganligidan, shuningdek, an'anaviy kasbiy faoliyat talablarining o'zgarganligidan dalolat beradi. Zamonaviy bosqichda faol pozitsiyaga ega bo'lgan, turli bilim sohaları tutashgan joydagi integrativ kasbiy kompetensiyalarni egallash zarurligini anglaydigan, tezkorlik bilan o'zgarib borayotgan sharoitlarda doimiy kasbiy rivojlanish va o'z-o'zini rivojlantirishga tayyor bo'lgan suvdopedagoglarni tayyorlash talab etilmoqda.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. World Health Organization. Deafness and hearing loss. Available at: <http://who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/deafness-and-hearing-loss> (accessed 25 October 2023).
2. Mamarajabova Z.N. Adabiy ta'lim jarayonida zaif eshituvchi o'quvchilar nutqini rivojlantirish.. Ped. fan. doktori. dis. (DSc) avtoref...– Toshkent:TDPU.2020
3. Maxsus pedagogika (darslik). P.M.Po'latova, L.Sh.Nurmuxammedova, D.B.Yakubjanova, Z.N.Mamarajabova, Sh.M.Amirsaidova, A.D.Sultonova. T., "Fan va texnologiya" nashriyoti. 2014.
4. Yakubjanova D.B. Bo'lajak defektologlarda kasbiy ijodkorlikni rivojlantirish texnologiyasi: ped. fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss.avtoref. –T., 2017. -22 b.